

Din ve Kimlik İlişkisi Bağlamında Türkiye’de Kimlik Arayışları- Yapısal Bir İçerik Analizi

Murat YORULMAZ*

Özet

Geçtiğimiz yüzyılda yükselen kavramlardan biri olan kimlik kavramı, günümüzde özellikle göç, din, cinsiyet, milliyetçilik ve etnisite araştırmalarında neredeyse vazgeçilmez bir kavram olarak literatürdeki yerini almıştır. Günümüzde, kimlik algısı konusunda kavramsal bir değişim gözlemlenmiş, adeta kapsayıcı bir kavram haline gelen kimlik kavramının içeriği değişmiştir. İnsanın içinde yaşadığı topluma, kültüre karşı bir tutum aracı olan kimlik olgusu, modernizmden postmodernizme kadar geçen sürede, kavramsal olarak çeşitlilik ve değişkenlik göstermiştir. Öte yandan modernleşme sürecinde din olgusunun geçirdiği değişimler dinin kimlik inşasındaki rolünü tartışılır hale getirmiştir. Özellikle sekülerleşme yaklaşımının da ortaya koyduğu gibi modernleşme sürecinde parçalı kimliklerin oluşumu bu arayışı daha fazla bir çıkmaza sürüklemektedir. Bu alışma Türkiye’deki kimlik arayışları sürecini din ve kimlik ekseninde yapısal olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din, Kimlik, Sekülerleşme, Modernleşme, Türkiye, Küreselleşme

Turkey’s Search for Identity in the Context of the Relationship between Religion and Identity – A Constructive Content Analysis

Abstract

The concept of identity that is emerged in the last century, is nowadays indispensable to the researches in the field of immigration, religion, gender, nationalism and ethnicity. A conceptual changes regarding identity perception has been occurred recently and the content of identity concept has been changed extensively. Identity as a concept that determines a person’s attitudes towards his society and culture has been changed from modernism to postmodernism thoroughly in many respect. On the other hand, the transformations of the religion concept in the wake of modernization process made the role of religion in the constructing of identity discussable. Especially, as the secularization approach indicates, the appearance of fragmented identities in the modernization process leads these efforts to a stalemate. This study aims to examine the process of the Turkey’s identity search regarding the religion and identity within a constructive approach.

Keywords: Religion, Identity, Secularization, Modernism, Turkey, Globalization

Giriş

Kimlik kavramı toplumun ve sosyal siteminin en önemli yapı taşı oluşturmaktadır. Kimlik, bireylerin gerek kültürel gerekse yaşadıkları çevrelerindeki sosyal konum ve statülerinin karşıılığı olan çok boyutlu, inanç, tutum, değer yargıları gibi yerleşim biçimini sembolize eden bir kapsama sahiptir. Kimlik, yüzeysel olarak kısaca kişilerin ve çeşitli büyüklük ve nitelikteki toplumsal grupların ‘‘kimsiniz, kimlersiniz?’’ sorusuna verdikleri cevaplardır.¹ Bu soruyla karşı karşıya kalanların kendilerine sordukları ‘‘ben kimim?’’ sorusunun kaynağı hayatı anlamlandırma biçimi olarak yaşamın içine aks etmektedir. Bireyin kim olduğu sorusuna verilen cevaplar, her şeyden önce sosyal bir bağlam içinde oluşur. Kimliğimizi sarıp sarmalayan bu özellikler, toplumda yaşayan diğer bireylerle girdiğimiz sosyal ilişkiler ve etkileşimler içinde oluşan niteliklerdir. Bu da temelde kültür içinde biçimlenir.

* Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, muratyorulmaz2288@hotmail.com

¹ Güvenç, Bozkurt, *Türk Kimliği*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.3.

Kimlik oluşumu çocukluğun ilk yıllarında başlar ve aşamalı bir şekilde bir ömür boyu devam eder. Öncelikle aile içi etkileşimlerle şekillenen kimlik, kendine güven, özsaygı değerlilik duygularıyla olumlu ya da olumsuz bir biçimde gelişmeye başlar. “Ben kimim?” sorusunun dayanağı olan “ben”in tanınması ve tanımlanması, kimliğin sosyal psikolojik temeline işaret eder. Buna, kişinin varlığıyla ilgili tüm anlamları (değerleri) içine alan öznel bir duygu olarak “kişisel kimlik” denilebilir.²

Nuri Bilgin, kimliği bir kişi veya grubun kendisini tanımlaması ve kendini diğer kişi ve gruplar arasında konumlandırması olarak tanımlar. Ona göre kimlik kavramı, psikolojik düzeyde, bir kişinin kendini o kişi olarak tanımlaması şeklinde nitelendirilebilir. Burada kimlik, kendimiz hakkında sahip olduğumuz çeşitli temsilleri (görüşler, tanımlar, imajlar, bilgiler vs.) kapsamaktadır. Dolayısıyla kimlik insanın kendini kavrayışının bir ifadesidir. Kendinin bilincine varmak, belirli bir anda aniden ortaya çıkan veya miras alınan değişmez bir kavrayış değil, insanın gelişim süreci boyunca değerleriyle etkileşim içinde öğrenilen, geliştirilen bir kavrayıştır.³

Kimlikler ve onları kuşatan makro yapılanmalar (kurumsal pratikler ve zihniyetler) toplumsal cinsiyet kalıplarının oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Sadece geleneksel/modern, köylü/kentli karşıtlıkları ile anlaşılamayacak derecede karmaşık bir sürecin ürünü olan kimlikler, ilişkisel olarak diğerlerinin tanımlanması yoluyla kurgulanır.⁴ Toplum yapısı içinde bireylerin sosyal davranışlarını belirleyen unsurlar (değerler, normlar, statüler, roller) sosyal kimlik belirleyicileri olarak sosyal sınıflandırmaya ait özelliklerle ilişki halindedir. Değerlerin kaynağının kültürde yer alması, mesleklerin aynı zamanda bir rol ve statüye denk gelmesi gibidir. Günümüzde sosyal bilimler alanında, kimliğin kültürel, tarihsel ve sosyal bir inşa olduğu fikri üzerinde ortak bir uzlaşmaya varılmıştır. Bu yüzden kimliğin toplumsal alanda nasıl inşa edildiğini ve bu inşa sürecini anlama çabası önem taşımaktadır.

Kimliğin Toplumsal İnşa Süreci

Kimliğin kaygan ve belirsiz bir terim olduğunu söyleyen Buckingham, özellikle son yıllarda bu kavramın çok farklı amaçlar ve içeriklerde kullanıldığını belirtmektedir. Buckingham, kimlikle ilgili temel paradoksun bu kavramın doğasından kaynaklandığını ileri sürmektedir.⁵ Kimlik, çok boyutlu ve karmaşık bir kavramdır. İnsanlar birden fazla kimliğe sahip olabilirler. Hepimiz, içimizde bağlılık için savaşıyor, potansiyel olarak çelişik bir dizi kimlikle yaşıyoruz. Bu yüzden kimlik içinde çeşitli soruları barındıran bir olgudur. Bu durumda soruların odak noktasında, “bireyin kendisini ne olarak tanımladığı, nasıl konumlandığı ya da “kendisini diğerlerinden ayırt eden özelliklerin neler olduğu” bulunur. Bu soruların özünde yatan şey ait olma ihtiyacıdır.

Kimliğin kişilerarası düzeyi, sosyal kimlik olarak tanımlanır. Esasında “sosyo-demografik karakterlere (erkeklik, Afro-Amerikan olma gibi), grup veya kurumsal üyeliklere (futbol takımı tutmak, kilise mensubiyeti gibi), sosyal rollere (babalık, avukatlık gibi), kişiliğin sosyal tiplerine (entelektüellik, liderlik gibi), olaylara bakış açısını gösteren kişilik ve karakter özelliklerine (iyimser, dikkatli olmak gibi) atıfta bulunan sosyal kimlikler, “ben kimim?” ya da “biz kimiz?” sorularının cevabını verir”⁶. Kişinin sosyal

² Bilgin, Nuri, *İnsan İlişkileri ve Kimlik*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 2001, s.156.

³ Bilgin, Nuri, *Kimlik İnşası*, Aşina Kitaplar, İzmir 2007, s.78.

⁴ Erol, Nuran, “Kültürel Bir Kimlik Olarak Delikanlılığın Yükselişi”, *Doğu-Batı*, Sayı 15, 2001, s.132.

⁵ Buckingham, David, “Introducing Identity”, *Youth, Identity and Digital Media*, Ed. David Buckingham, MA: The MIT Press, Cambridge 2008, s.1.

⁶ Thoits, Peggy A., Virshup, Lauren K., “Me’s and We’s: Forms and Functions of Social Identities”, *Self and Identity Fundamental Issues*, Edited by Richard D. Ashmore Lee Jussim, OUP, New York 1997, s.107.

kimliği, kişilerarası iletişimde sosyal konumunu öne çıkararak ve bir sosyal statüye bağlı davranış sergileyerek sunduğu yüzdür.

En temel düzeyde kimlikler bireysel ve kolektif kimlikler şeklinde iki boyutta incelenebilir. Bireysel kimlikler çok yönlü (aile, toplumsal cinsiyet, sınıf, bölge, din, etnik ve millet) ve genellikle durumsal olup, farklı zamanlarda koşullara bağlı olarak önem dereceleri değişebilir. Bununla birlikte, kolektif kimlikler (etnik ve milli bağlar), çoğu zaman durumsal değil, kapsayıcıdır. Kolektif düzeyde önemli olan, bireylerin seçenek ve hisleri değil, kolektif bağın niteliğidir. Kolektif kimliğin alt türlerinden olan etnik, dinsel ve ulusal kimliklerin temelinde, farklılaşma eğilimi yatmaktadır. Diğer gruplardan farklarını ortaya koymaya çalışan kolektif kimlik, sosyal kimliklerin topluluk düzeyindeki ifadesi şeklinde nitelendirilebilir. “Bireysel ve kolektif kimlik ihtiyacı, bir kişi veya grubun kendisinde duyduğu ve doyurmaya çalıştığı bir ihtiyaç olmaktan ziyade, toplumsal yapı ve örgütlenmelerle, çevresel norm ve değerlerle, dünyanın ve çağın ruhuyla ilişkili olarak gelişen ve yaşanan bir ihtiyaçtır. Kimliklerin bu bağlamsal özelliği, birey ve grupların kimliklerine bir değişkenlik olarak yansırken, öte yandan kimliklerde bir çeşitlenmeye yol açmakta ve onları çoklu-birlik olarak görmektedir⁷.

Bireysel ya da kolektif kimlik arayışı, değişen bir dünyada güvenli bir liman arayışı olarak özetlenebilir. Sosyal gerçekliği algılamada ve anlamlandırmada bir filtre görevi gördüğü kolaylıkla söylenebilecek kimlik olgusu, toplumsal bir inşa sürecine işaret eder. Kimliğin yapılanması uzun olduğu kadar değişken bir süreçtir de. Sonuçta tarihsel, psiko-sosyal süreçlere bağlı olarak inşa edilen kimlikler bu nedenle “özel gerçeklikten uzak ve esnek bir karaktere sahiptir” denilebilir.

Modernleşme ve Kimlik Yapılarındaki Değişimler

Modernizm, üç temel görüş üzerinde (aydınlanma, rasyonalizm ve pozitivizm) kendini görünür kılmaya çalışmıştır. Bilim, bilgi, değerler, inançlar, ortak insani değerler, kesin doğrular ve evrensel değerler gibi hususlar modernizmi karakterize eden unsurlardır. Moderniteyle birlikte grup bağları, ortaya çıkan sosyal ve siyasal yapılar yoluyla azalırken yeni bir “bireysellik” kavramı ortaya çıkmıştır. Modernliğin söylemi en sağlam şekilde özgürlük ve özerklik düşüncesine dayanır. Modernizmle birlikte kimlik artık birey tarafından oluşturulmak zorundadır. Bu oluşumda modern kapitalist toplumda değişen üretim biçimleri ve iş bölümü büyük bir etkiye sahip olmuştur. Ekonomik gelişim ve kentsel yaşam, toplumsal rollerin ve sorumlulukların çoğalmasına ve beraberinde kimlik problemlerine neden olmuştur. Farklı sosyal rollere kendini adapte etmek zorunda kalan modern birey, toplumsal rolleri ve sorumlulukları arasında bölünmüş, bu durum bireyin iç gerilimler ve çatışmalar yaşamasına neden olmuştur. Dolayısıyla modern yaşamın toplumsal koşulları bireyi tercihleri ve seçimleri konusunda zor durumda bırakmıştır. Kellner, modernitede kimliğin oldukça devingen, çok katlı, öz düşünümsel, değişme ve yeniliklere açık hale geldiğini açıklamaktadır ve modern kimliğin özelliklerini aşağıdaki şekilde sıralamaktadır: Birincisi, kimlik aynı zamanda toplumsal ve öteki bağlantılıdır. Böylelikle, yeni kimliklerin, olası kimliklerin sınırları sürekli genişlemekle birlikte, kimlikler hala göreceli olarak sınırlandırılmış ve sabittirler. İkincisi, moda ve yaşam olanakları değişip genişledikçe insan kimliğini seçebilir, imal ve sonra yeniden imal edebilir. Üçüncüsü, modernitede toplumsal olarak tanımlanmış mevcut normlar, roller, görenekler ve beklentiler arasında bir etkileşim yapısı vardır. İnsan bu süreç içinde kimlik edinmek amacıyla seçim yapmak, sahiplenmek ve yeniden üretmek zorundadır. Dolayısıyla “öteki” modernitede kimliğin kurucu unsurlarından biridir. Dördüncüsü,

⁷ Bilgin, Nuri, *İnsan İlişkileri ve Kimlik*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 2001, s.159.

kimlik, her istenildiğinde değişebileceğinin ve değişiklik yapılabileceğinin farkındadır. Beşincisi Modernite geçmiş zaman biçimlerinin, değerlerinin ve kimliklerinin yok oluşunu ve yenilerinin üretilebileceğinin mümkün oluşunu ifade eder. Altıncısı, modernitede kimliğin anlamı, biz kendi benimizi nasıl kavrarız, yorumlarız ve bunu kendi kendimize ve başkalarına nasıl sunarız demektir.

Modernizm öncesi dönemde her şey Tanrı'nın birliği temelinde açıklanmaya çalışılırken, modern dönemde Tanrı'nın yerini birey almış, birey odaklı bir düşünce biçimi hâkim olmuştur. Bu gelişmelere paralel çözülmeye başlayan geleneksel kurumlar – din gibi – toplumdaki etkisini yitirmeye başlamış, bunun yerini akılcılık almıştır. 1960'lı yıllar, modernizmin tarihinde bir dönemeçtir. İkinci modernite olarak görülen bu dönemden sonra, her şeyi soran, sorgulayan bireyler, ontolojik bir arayış içinde olmuşlardır. Bu noktada kimlik kavramı, anahtar bir kavram olarak devreye girmiş, hayatın anlamının, kök salmış değerler sisteminin tartışıldığı bir döneme geçilmiştir. Üretim araçlarındaki değişimin toplumsal yaşama yansımalarıyla bireysel sorumluluklar artmış, "biz" yerine "ben" kimliği inşa edilmeye başlanmış ve modernizmin yeni düşün sistemiyle birey artık başlı başına bir kimlik olarak yaşadığı toplumla aidiyet ilişkisini karşılıklı etkileşimle kurmaya başlamıştır.⁸

Modernizmde toplumsal norm ve rollerle biçimlenen kimlik, sınırlı olarak tanımlanmış ve ait olunan bir şey olmaktan çıkmıştır. Modernleşmeyle birlikte, insanların günümüzde kimlik arayışlarında yaşamlarının anlamlarını geçmişte aramalarında, hayatı boyunca "ben kimim" sorusunun cevabını bulmaya çalışmalarında bir yükseliş görülmüştür. Modernizm ile birlikte insan anlayışı değişirken, yeni toplumsal yaşamın bireye yüklediği sorumluluklar, roller ve statüler, kimliğin çerçevesini çizmekle kalmamış gelenekselliğin katı ve durağan kimlik anlayışı yerini hareketli, çoklu ve değişken bir kimlik anlayışına bırakmıştır. Modernlikle ilişkili olarak insanlar, kimliği "inşa edilecek bir şey gibi değil, aranarak bulunabilecek bir şey" olarak algılamaya başlamışlardır.

Küreselleşme ve Değişen Kimlik Algısı

Modernite küreselleşmenin iki yüzünden biri olarak görülmektedir. Modernite küreselleşme sürecinin sadece bir aşamasıdır. Ne küreselleşme modernitenin sonucudur ne de modernite küreselleşmenin başlangıcıdır. *Roland Robertson* modernite ve küreselleşme arasında doğrudan bağlantı kurulmasına, özellikle de küreselleşmenin modernitenin bir sonucu olarak sunulmasına şiddetle karşı çıkmakta, -modernite ile ilintili olmakla birlikte- küreselleşmenin moderniteye bağlı olmadığını ileri sürmektedir. Modernite ile yakından ilintili olduğu söylüyor olması, *Robertson*'un küreselleşmeyi modernitenin bir sonucu olarak algıladığı anlamına gelmemektedir. Buradan anlaşılması gereken, küreselleşmenin sadece post-modern döneme ait olmadığı, modern dönemle de ilgili olduğudur.⁹

Küreselleşme fikrinden çıkan en derin anlam, dünya meselelerinin belirsiz, kuralsız ve kendi başına buyruk doğasıdır; bir merkezin, bir kontrol masasının, bir yönetim kurulunun, bir idari büronun yokluğudur. Küreselleşme başka bir ifadeyle "yeni dünya düzensizliği" olarak ta tanımlanmaktadır¹⁰.

Küreselleşme sürecinde kültürlerarası etkileşimlerin yoğun olduğu gözlemlenmektedir. Bu anlamda "küresel gücün Batı merkezli olmaktan çıkarak, Batı dışına kayması, küresel akışların etkisi ile göç olgusunun hızlanması ve medya etkisi ile

⁸ Bauman, Zygmunt, *Küreselleşme, Toplumsalın Sonuçları*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1997, s.66.

⁹ Balci, Ali, "Roland Robertson, Küreselleşme ve Kültür", *Bilgi* (12), 2006, s.25-36.

¹⁰ Bauman, Zygmunt, *Küreselleşme, Toplumsalın Sonuçları*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1997, s.60.

gerçekleşen kültürel akışların sınır tanımadan her yere ulaşması küreselleşmeyi heterojen bir süreç olarak değerlendiren yaklaşımları öne çıkarmıştır. Bu yaklaşımlar içinde kültürel karışım – hibritlik olgusu organize edici tema olarak yer almaktadır”¹¹. Dolayısıyla “küresel kültür”den kastedilen şeyin, farklı kültürlerin etkileşimleri sonucunda farklılıkların ve bir arada olmanın tek bir mekânda buluşarak, toplumların eşitlenmesi olduğu söylenebilir. Küreselleşme süreçlerinin ayrılmaz bir parçası, mekânı giderek bölme, insanları ayırma ve dışlamadır. Küreselleşmeye maruz kalan insanların yeni-kabileci ve köktenci eğilimi kadar üst kültürün (küreselleşen üst kültürün) yaygın olarak vurgulandığı gibi “melezleşmesi” de küreselleşmenin meşru çocuğudur. Giderek daha fazla küresel ve yurtsuz bir hale gelen elit kesimle geride kalan “yerelleşmiş” kesim arasındaki iletişim kopukluğu endişe verici boyutlara ulaşmıştır.¹²

Kimlik sorunsalı çerçevesinde, en çok referansta bulunulan kavramlardan biri kültür kavramıdır. Günümüzde kimlik kavramının arka planı ve kimliklerin inşa süreçleri her şeyden önce kültür temellidir. Bu çerçevede kültürel düzeydeki küreselleşmenin doğasında bir paradoks karşımıza çıkmaktadır. Bir yandan, küreselleşme süreci içinde bir kültür tüm dünya üzerinde yayılarak diğer farklı kültürlerin bu baskın kültür ile bütünleşmesi – ki bu günümüzde baskın Amerikan kültürüdür – söz konusudur. Diğer yandan da birbirinden farklı kültürlerin birbirleriyle etkileşime geçmesi sonucu oluşan bir kültürün varlığından bahsedilebilir.

Küreselleşme, insanların zaman ve mekân algılarını değiştirmiş, kültürel anlam dünyalarının içini boşaltmıştır. Küreselleşme ile birlikte, mekânın haritasının çıkarılmasından, haritalardan mekânın çıkarılmasına geçilmiştir. Dolayısıyla dünya küresel bir köye dönerken, zaman ve mekân sıkışması yaşanmaktadır. “Paul Virilio’ya göre, mekânın öğeleri, mekânsal boyutlardan yoksundur, gelip geçici anlık bir yayılmayla kendini gösterir. Bu noktadan sonra, insanlar fiziksel engeller ya da zamansal farklılıklarla birbirinden ayrılamazlar¹³. Fordizmden esnek üretime geçişle birlikte zaman ve mekânın kullanımları ve anlamları bir değişim göstermiştir. Böylece zaman ve mekân sıkışması evresine geçilmiş, dolayısıyla politik-ekonomik uygulamalarda, güç dengelerinde, kültürel ve toplumsal yaşam üzerinde bu yeni evrenin ciddi etkileri görülmüştür.

Günümüzdeki eğilim, bireysel ve kolektif kimliklerin ötesine geçen bir kurguda üçüncü bir aidiyet olarak ulus-üstü/ötesi kimlikler yaratma/oluşturma çabasıdır. Küreselleşme ile birlikte ulus kimlik gibi kolektif kimlikler erozyona uğramış, bunun yerine alt-kimlik, üst-kimlik ya da çok kültürlülük gibi farklı kavramlar öne çıkmaya başlamıştır. Küresel gelişmeler, ulus-devletin fonksiyonları ile birlikte modernleşme projelerinin tekil kültürel hedeflerinin yaşama geçirilmesini de etkilemiş, var olan kültürel kodların aşınma sürecine girmesine neden olmuştur. Küresel gelişmeler sonucu oluşan kültürel homojenleşme ve düzensizlik, etnik ve dinsel ideolojilerin canlanması bu kimlik gereksiniminin, farklı arayışların bir göstergesidir. Bir yandan etnik ve dinsel eğilimler güçlenirken, diğer yandan ulusal bütünlük kaygısı, yeterli uzlaşımın çeşitli nedenlerle sağlanamadığı durumlarda toplumsal istikrarı sarsan sonuçları ortaya çıkarmaktadır.

Küreselleşme sürecinde yaşanan değişimler, toplumsal ve teorik anlamda bir kimlik krizine neden olmuştur. Turner’e göre, küreselleşme süreci, kültürlerin orijinallikleri, statü ve birbirlerine göre sıra düzenlerini yeniden sorgulayıcı bir yaklaşımla, kültürlerin çeşitlenmesine neden olmuş ve onların tamamına vurgu yaparak kişi-ulusal kimlik

¹¹ Aslanoğlu, A. Rana, “Bir Kültürel Karışım Olarak Küreselleşme”, Birikim, Sayı 60, Birikim Yayınları, İstanbul 2000, s.347.

¹² Bauman, a.g.e., s.9.

¹³ Virilio, Paul, *Enformasyon Bombası*, Metis Yayınları, İstanbul 2003, s.12.

ilişkinin belirsizleştirip, ulus devletlerin kültürel yapılarını tartışmaya açmıştır.¹⁴ Ancak bu gelişme kendi içinde tehlikeli bir boyut barındırmaktadır. Ulus devletin küreselleşme ile birlikte parçalandığı, etkinliğini yitirdiği iddiaları karşısında ulusal kimlik aşırı savunmacı ve saldırgan bir niteliğe bürünerek, ırkçılığın artmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim son yıllarda artan milliyetçilik eğiliminin altında yatan sebep bu olguyla bağlantılıdır. Dolayısıyla modern toplumların kişisizleştirici niteliğine tepkiler ve direnmeler söz konusudur. Bu da insanları tikel kimlik arayışına itmiştir. Neticede kültürel açıdan bakıldığında küreselleşme ile birlikte kimlik olgusunda bir yapısal dönüşümün gözlemlendiğini, tikel ve marjinal kimliklere doğru bir eğilimin oluştuğunu söyleyebiliriz.

Kimliği bir sembolik etkileşim süreci ve zaman içinde değişen ve yeniden biçimlenen bir anlatı olarak ele aldığımızda, elektronik iletişim araçlarının –özellikle internetin – gelişiminin kimlik oluşum sürecinde etkili olduğu görülmektedir. Birey, kimliğini arzu ettiği şekilde konumlandırmak için giyinme tarzından, dil kullanım biçimine, boş zaman etkinliğine, müzik tüketimine ve medya kullanma şekline değin farklı materyal ve kültürel öğelere başvurur.¹⁵ Bu açıdan internet yeni bir ifade ve sosyal ilişki mekânı olmasından dolayı yeni kimliklerin inşa edildiği bir mecra yaratmaktadır. Sanal âlem kişilerin benliklerini tek ve yekpare bir bütün olarak değil, aksine çoklu bir benlik olarak algılamalarını sağlar.

Türk Toplumunda Modernleşme ve Din

Hiçbir toplum durağan, hareketsiz veya statik değildir. Her toplum ve kültür sürekli bir değişim içerisindedir. Değişme zamana ve yere göre hızlı veya yavaş olabilmektedir. Sosyal değişmeyi etkileyen çeşitli iç ve dış faktörlerden söz etmek mümkündür. Ancak, değişme toplumlar için ne kadar doğal bir olgu ise, onun meydana getirdiği uyum/uyumsuzluk problemlerine çözüm bulabilmek de o kadar önem taşımaktadır. Bu anlamda toplumun sürekliliği, değişme sürecinde meydana gelen yeniden bütünleşme ve uyum düzeyine bağlıdır denilebilir. Değişimi sosyal ve kültürel yapının ihtiyacı oranında özümsemesi “sosyo- kültürel bütünleşmeye”, değişimin benimsenmemesi ve mevcut yapıyla çatışması ise, “sosyo-kültürel çözülmeye” sebep olmaktadır. Modernleşme, Batı’ya ait bir olgu olmakla beraber, etkileri az ya da çok tüm dünyada hissedilen bir olgudur. Modernleşmenin sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyini, okur-yazarlık oranındaki artışı, insan hakları, demokrasi ve laiklik gibi bazı özellikleri bünyesinde barındırdığı varsayılmaktadır. Batı dışındaki toplumlar için modernleşme sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel vb. alanlarda Batı toplumlarının sahip olduğu yapı, kurum, değer ve sistemlere sahip olmak amacıyla yapılan tüm düzenlemeleri kapsamaktadır.¹⁶ Modernleşme, hem sosyal yapıda meydana gelen kurumsal değişimleri, hem de bireysel düzeyde tutum ve davranış değişmelerini içeren karmaşık bir süreçtir.

Türk toplumunun modernleşme sürecini Tanzimat dönemindeki yenileşme hareketiyle başlatmak yaygın bir anlayış halini almıştır. Ancak Batı modernleşmesi ile kıyaslandığında Türkiye’deki modernizmin tarihi arka planının çok gerilere gitmediği de bir gerçektir. Türk modernleşmesinin arkasındaki itici güç, toplumun kendi iç dinamiklerinden ziyade dışarıdan gelen etkilere karşı bir tepkinin sonucu olarak başlamış

¹⁴ Turner, Bryan S., *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yayınları, İstanbul 2002, s.271.

¹⁵ Binark, Mutlu, “Kadının Sesi Radyo Programı ve Kimliği Konumlandırma Stratejisi”, *Toplumbilim*, Sayı 14, Bağlam Yayınları, Ankara 2001, s.75.

¹⁶ Demir, Öner, Acar, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul 1993, 71; Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara, 1996, s.227; Bolay, S. Hayri, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara 1996, s.153.

olmasıdır. Denilebilir ki bu özellik, Batı modernizmi ile Türk, hatta İslâm modernizmini ayıran en belirgin hususlardan biridir. Osmanlı İmparatorluğu’nda değişim askeri alanda görülen yetersizlikleri gidermeye yönelik ihtiyaçtan doğmuştur. Bu sebeptir ki III. Selim döneminden itibaren bu alanda yenilik çalışmaları başlatılmıştır. Tanzimat ise, daha ziyade azınlık haklarını korumaya yönelik ve özellikle de Osmanlı tebaasının kulluktan vatandaşlığa geçişini sağlayan adımların ilki olmuştur. Osmanlı Devleti’nin karşılaştığı sorunları çözebilmek amacıyla önce askeri, sonra eğitim, idare ve hukuk alanlarında gerçekleştirilen yenilikler daha çok devleti kurtarmak amacıyla sisteme yönelik ve kısmi reform niteliği taşımaktaydı.

Birinci ve İkinci Meşrutiyet dönemlerinde bir taraftan devletin isleyişindeki aksaklıkların giderilmesine yönelik çözüm aranırken, diğer taraftan toplumsal sorunların çözümüne de önem verildiği görülmektedir. Bu tartışma konuları arasında din (İslâmiyet) çok özel bir konuma sahipti. Burada esas olarak, iki farklı temayül söz konusudur. Bunlardan birincisi dini modernleşmenin önünde bir engel olarak algılayan Batılılaşma taraftarlarının görüşleridir. Bu fikir hareketine mensup olanlar, tıpkı Batı’da olduğu gibi bir reform hareketinin başlatılmasını istemekteydiler. Bunlar, Batı modernleşmesinin din ve dünya olarak adlandırabileceğimiz laiklik/sekülerlik temelinde geliştiği kanaatini taşımakta; Türk modernleşmesinin de başarıya ulaşabilmesi için mutlaka dinin kamusal alandan çekilmesi zorunluluğuna işaret etmekteydiler. İkinci görüşü savunanlar ise, daha ziyade sentezci bir yaklaşımla dinin modernizmle birleştiği noktalara vurgu yapmak suretiyle sorunu aşmaya çalışmışlar; bunu yaparken de esasında, kültür ve medeniyet ayırımından hareketle Batı’nın bilim ve tekniğini alarak değişimin olabileceğini savunmuşlardır. Nitekim bu bağlamda milli kültür, İslâmiyet ve yeni medeniyetin gerekleri arasında bir denge arayışının ifadesi olarak modernizmin yarattığı uyum/uyumsuzluk problemleri giderilmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet döneminde ise, Türkiye’nin hızlı bir değişim sürecine girdiğini ve birçok alanda reform sayılabilecek yeniliklerin gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Cumhuriyet döneminin Osmanlı’dan ve hatta diğer İslâm ülkelerinden ayrılan en önemli yönü din ve devlet işlerinin ayrılması başta olmak üzere toplumsal alanda gerçekleştirilen laikleşme çabalarıdır. Yenileşme hareketleri yukarıdan aşağıya bütünüyle toplumu değiştirmeye yönelik radikal bir yaklaşım olmuştur. Bu bağlamda, çeşitli iç ve dış faktörlerin, özellikle de teknolojik ve toplumsal değişmelerin etkisi altında, geleneksellikten modernliğe yönelen Türk toplumunda dinin de merkezi konumu korunmuştur. Türkiye gibi geçiş toplumlarında geleneksel alan ile modern alanın diktomik bir biçimde karşı karşıya gelmesi, sorunu daha da karmaşık hale getirmektedir. Öyle ki, Cumhuriyet döneminin yönetici-elit kesimleri modernleşmeyi daha ziyade Batılılaşma olarak değerlendirdiklerinden dolayı geleneksel olana karşı olumsuz bir tavır sergilemeleri, işi daha da içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Bu da toplumun kimlik yöneliminde önemli farklılaşmalar ve sapmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Modernleşme Yolunda Türk Toplumunda Kimlik Arayışları ve Din Olgusu

Modernleşmeyle birlikte, özellikle sosyal ilişkiler alanında geleneksel roller, statüler ve değerlerin hızla alt üst olduğu söylenebilir. Sosyal alanda vuku bulan değişimlerin doğurduğu en önemli sonuçlardan biri, kimlik krizinin de sebebi olan parçalanmış sosyal yapıdır. Özellikle toplumun bazı geleneksel kesimleri bu parçalanmadan oldukça etkilenmekte; “kimlik arayışı” altında toplumla yeniden bütünleşmenin yollarını aramaktadırlar. Din, genelde bu açıdan bakıldığında modernleşmeye karşı beliren direnişlere meşruluk sağlamakla kalmayıp, toplumsal açıdan bütünleştirici bir işlev de görebilmektedir.¹⁷ Bu çerçevede sosyolog Hans Mol dini, kimliği

¹⁷ Sarıbay, Ali Yaşar, *Postmodernite Sivil Toplum ve İslam*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.46.

kutsallaştırma bir faktör olarak ele almaktadır. Kutsallaştırma, kimliği oluşturan, koruyan ve gerektiğinde değişmeyi yeni kimlik bağlamında meşrulaştırma bir süreçtir ki, beşeri açıdan tanımlanan realiteyi, evrensel ve kutsal bir realiteye bağlama anlamına gelmektedir.¹⁸

Dini kimlik, büyük oranda zaman ve mekan faktörleri tarafından tayin edilir ve daima bu faktörlere dayanır. Bir kişi veya grubun nerede ve ne zaman yaşadığını ortaya koyan parametreler, büyük oranda o kişinin dini kimliğini belirler.¹⁹ İnsan taşıdığı kimlik ile kendi özelliğini ve öznel gerçekliğini hem kendisi hem de başkaları için bilinir kılmaktadır. Bu bağlamda herhangi bir din veya ideoloji, yeni bir insan modeli oluşturmak için kendisinin ideal olarak tanımladığı kimlikler meydana getirir.²⁰ İnsan, tarihi süreç içerisinde kendi ürettiği bilgi ile kimliğini tanımlamaya çalışmışsa da bunun için daha çok dini bir kaynaktan anlam, tanım ve meşruiyet aramıştır.²¹ Dinin sunduğu kimlik sürekli ve evrensel bir özellik taşır. İnsanın hem bu dünyadaki varlığını anlamlandırır hem de onu ölümden sonra gelecek bir dünyaya hazırlar. İslâmi kimlik modeli insanın yaratılış öncesinden başlayıp, bu dünya hayatını kuşatan ve ahirette de devam eden bir çizgi takip eder.

Tajfel, her kişinin benlik imajının en azından iki önemli parçayı kapsadığını ifade eder. Buna göre bir ‘kişisel kimlik’ vardır. Bu kişisel kimlik, kişiyi çevresindeki diğer insanlardan ayıran tam anlamı ile kişisel vasıf ve özelliklerden ibarettir. Ama her kişinin aynı zamanda bir de ‘sosyal kimliği’ vardır. Tajfel, bir grubun sosyal itibarının üyelerine yansıdığını ve bu şekilde de onların sosyal benliklerini belirlediğini varsayar.²² Yüksek mevkili bir grubun üyeleri kendilerini rahat bir pozisyonda bulur. Grupların sahip olduğu yüksek prestij onlara olumlu bir sosyal kimlik sağlar.²³ Buradan hareketle, günümüzde Müslüman toplumlarda görülen kimlik krizinin önemli sebeplerinden birinin kendileri hakkındaki algıların olduğu söylenebilir.

Kolektif kimlik belirli bir durumu değil, bir süreci yansıtır. Onda geçmişe dönük bir yan vardır çünkü kolektif kimlik, bir takım semboller, anılar, sanat eserleri, töreler, alışkanlıklar, değerler, inançlar ve bilgilerle yüklü bir gelenekten, geçmişin mirasından, kısacası kolektif bellekten hareketle inşa edilir. Kolektif bellek bir topluluk tarafından yaşanmış ise içselleştirilmiş deneylerin bilinçli olan veya olmayan anılarının bütünü olarak, topluluğun geçmişinden kalanı ve süregelenini ve de bu topluluğun geçmişini, ne yaptığını ifade etmektedir. Bir grup veya topluluğun kimliğini tanımlama çabaları, onların zorunlu olarak geçmişlerine bakmalarını içermektedir. Bu anlamda kolektif kimlik, aynı zamanda dolaysız ve uzun süreli bir oluş durumunu ifade etmektedir.

Toplumların kimliklerini belirleyen unsurlar arasında; dil, kültür, din, tarih, yaşam alanı ve maddi koşullar gibi hususlar bulunmaktadır. Ancak, bunlardan hangisinin hakim faktör olduğu sorusu tartışmalıdır. Öyleyse, bir milleti neye göre tanımlamak gerekir? Bu soruya İslami kesim dini merkeze alarak cevap vermektedir. Bunun haricindeki kimlik faktörlerini ise, ırkçı veya Batılı sayıp reddetmektedirler. Din ile toplumun karşılıklı etki-tepki ilişkisi çerçevesinde dinin toplumsal yapı ve değişmeler üzerinde etkisi olduğu gibi,

¹⁸ Taştan, A. Vahap, *Kimlik ve Din Kayseri’den Yurt Dışına İşçi Göçü Olayının Kültürel Boyutu*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 1996, s.14-15.

¹⁹ Zuckerman, Phil, *Din Sosyolojisine Giriş*, Çev. İhsan Çapcıoğlu-Halil Aydınalp, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara 2006, s.73.

²⁰ Arslan, Abdurrahman, ‘‘İnsan ya da Aklın Kimliği’’, *Bilgi ve Hikmet*, Güz/1993, Sayı 4, s.3.

²¹ Arslan, a.g.e., s. 4.

²² Vanbeselaere, Norbert, ‘‘Gruplararası Davranışın Sosyal Psikolojik Analizi: Bireyci Bir Yaklaşımdan Sosyal Kimlik Yaklaşımına’’, *Gruplararası İlişkiler ve Sosyal Kimlik Teorisi*, Ed. Sibel A. Arkonaç, Alfa Yayınları, İstanbul 1999, s.22.

²³ Vanbeselaere, a.g.e., s.24.

toplumsal yapı ve kurumların da din üzerinde etkisinin olduğundan söz etmek mümkündür. İslam dini bu anlamda Türk toplumunda hem mevcut düzeni korumaya yönelik muhafazakar fonksiyonu hem de düzeni değiştirmek isteyen bir işlev görmektedir. Siyasal İslam bu konuyla hem düzeni değiştirmek isteyen etkin bir Müslüman kimlik olarak hem de düzenin muhafazasından yararı olanların sosyo-ekonomik yapıyı Müslüman öğreti ile koruyabilecekleri edilgen İslami kimliğe hitap eden bir ideoloji olarak ortaya çıkmaktadır.²⁴

Geleneksel toplumlarda insanların kimliklerinin daha çok yapısal bir temeli vardır. Bu toplumlarda kimlikler aile yapısı içerisinde veya daha geniş akraba ilişkileri çerçevesinde belirleniyordu. Din de böyle dar bir kültür ortamı içerisinde şekillenerek ferdi ve toplumsal hayattaki yerini alıyordu. Modern toplumlarda ise, sürekli değişme ve hareketlilik hakimdir. Dolayısıyla fertler de sabit değil hareketlidir. Aynı şekilde, modern toplumda yapısal özelliklerden ziyade kültür ön plana çıkmaktadır.²⁵ Böylece din, kişisel olarak yaşanması gereken bir olgu haline geliyor. Modern olmak, tarihsel gelenek ve dışsal otoriteler karşısında bir özerklik talebidir. Bu ferdi anlamda özerklik talebi olduğu gibi, toplumsal düzeyde de aynı şekildedir. Fert ve toplum kendi yaşadığı veya yaşamak istediği dünyayı kendisi yaratmak ve şekillendirmek istemektedir. Dolayısıyla dini gelenek ve otoritelerden kurtulma çabası vardır.

Modernleşme sürecindeki Türk toplumunda kimlik arayışlarını iki kategoride ele almak mümkündür. Bunlardan birincisi, modernitenin fert ve toplum hayatında meydana getirdiği belirsizlikler ve parçalanmışlıklar karşısında din temelli bir kimlik oluşturma çabasında olanlardır. İkincisi ise, modern toplumda dinin etkisinin zayıflayacağı hatta yok olacağı düşüncesinden hareketle din tabanlı kimlik yerine laik/seküler kimlikler oluşturma gayretleridir. Bu görüş yönetici/elit kadrolar tarafından desteklenmesine rağmen başarılı olamadı. Özellikle Batı’nın yarattığı kültür şoku, kültür erozyonu karşısında, enformasyon ve bilgi çağından korunmak için milli kültür ve dinlere karşı büyük bir ilginin doğduğu gözlemlenmektedir. Esasen din, insana hayatın anlamını öğretmeye çalışarak onu her yönüyle yalnızlık, bilinmezlik ve belirsizlikten kurtararak, bir anlam vermiştir. Bu anlamlılık ile birey, Allah-dünya (evren)-insan ilişkilerini oluşturmaktadır. Ancak bazılarının iddia ettiği gibi bir toplumda tek kimliği belirleyici ve bu kimliği dinin basit bir fonksiyonu gibi görmek doğru değildir. Tarihi süreç içerisinde kimlik ve din ilişkileri durum ve şartlara bağlı olarak sürekli olarak değişmiş olup, dinin oradaki rolü genelde öteki faktörleri tamamlama biçiminde tezahür etmiştir. Onun bu tamamlayıcı kimlik belirleme fonksiyonu dinin sosyo-kültürel hayat üzerindeki etkisinin sekülerleştirilmesi sonucu giderek azaldığı günümüz modern toplumlarında da bir şekilde varlığını sürdürdüğü gözlenmektedir. Sanayileşme, kentleşme, eğitim-öğretim ve iletişim alanlarında meydana gelen hızlı gelişmeler küreselleşmenin ve toplumsal farklılaşmanın/değişimin meydana getirdiği bunalıma paralel olarak din faktörüne odaklanan kimlik arayışlarında artışa neden olmuştur. Türkiye’de hızlı sosyal değişme ve modernleşme sorunları karşısında insanların dine yönelişinde gözlenen artışı bir yönüyle toplumun kimlik arayışı olarak değerlendirmek mümkündür.

Bilindiği gibi, son yıllarda yapılan araştırmalarda gerek Müslüman Türk toplumunun gerekse diğer Müslüman toplumların ciddi bir kimlik sorunu yaşadıkları tespit edilmektedir. Ancak bu konunun farklı kesimlerce çok değişik şekillerde yorumlandığını görmekteyiz. Öyle ki bazıları meseleyi kültürel yozlaşma, kimlik kaybı, dinden uzaklaşma

²⁴ Yücekök, Ahmet, *Dinin Siyasallaşması Din-Devlet İlişkilerinde Türkiye Deneyimi*, Tüses Yayınları, İstanbul 1997, s.33.

²⁵ Özdalga, Elisabeth, “Türkiye’de İslami Uyanış ve Radikalleşme Üzerine”, *İslami Araştırmalar*, Cilt 4, Sayı 1, Ocak 1990, s.58.

vb. terimlerle ilişkilendirerek açıklamaya gayret ederken bazıları ise, bunu bir türlü Batılı olamama, moderniteye uyum sağlayamama, şehirleşememe gibi olguları göz önüne alarak açıklamaya çalışmaktadırlar. Meseleye hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Müslüman toplumların bir kültür ve kimlik sorunu yaşadıkları rahatlıkla söylenebilir. Söz konusu bu sorunun çok farklı nedenleri olmakla birlikte, bunun en başta gelen nedeni, İslâm ve Batı medeniyetleri arasında kesin bir geçişin sağlanamamasıdır. Türkiye yerini ve hangi uygarlığa ait olduğunu tam olarak belirleyebilmiş değildir. Nitekim günümüzde, bugünle geçmiş arasında bir kopukluk bulunmaktadır. Gerçekten kimlik krizini yaratan husus ta bu açıklaması yapılamayan kopukluktur. İslâm dünyasında Batı karşısında mağlubiyetlerin alındığı tarihten itibaren hayatın hemen her alanında bir uyanış hareketinin başladığı görülmektedir. Bu canlanma, Müslüman toplumların askerî ve siyasî alanda tekrar eski gücüne ve kuvvetine kavuşma istek ve kararlılığını yansıttığı gibi, onların kendi kimliklerini muhafaza etme çabası olarak da anlaşılabilir. Özellikle Batılı milletlerin kendi üstünlük ve güçlerine olan kesin inançları, Müslümanları bilim ve teknik alanında dış dünyaya açılmaya zorlarken, kültürel olarak ta bir anlamda kendi içine kapanmaya itmiştir. Bu çerçevede, Müslümanlar bireysel ve ulusal kimliklerini oluştururken, aynı zamanda evrensel bir din (İslâmiyet) çatısı altında İslâm ümmeti bilincinin yeniden uyandırılması için çaba sarf etmektedirler.

Dinin bir üst-kimlik şeklinde belirleyici olarak kullanılmasında bizzat Osmanlı hükümdarlarının (Abdülaziz ve özellikle II. Abdülhamit'in) devletin çöküşünü engellemek ve Avrupa devletleri ile Rusya'nın Ortodoks Hıristiyanların haklarını korumak bahanesiyle sık sık devletin içişlerine müdahalelerini engellemeye dönük bir karşı koyma aracı olarak önemli bir rol oynadıkları söylenebilir. Hıristiyan milletlerin bağımsızlık mücadeleleri ve sonuçta imparatorluktan kopmalarının yarattığı travmanın Osmanlı padişahları (özellikle Abdülhamit) ve devlet adamlarını dini merkeze alan İslâmcı bir siyaset izlemeye sevk ettiği bilinmektedir. Bu çerçevede, 19. yüzyıla kadar kesinlikle siyasi otoriteyi tanımlamak için halifelik unvanı kullanılmamasına rağmen bu dönemden itibaren en azından Müslüman kesimi bir arada tutar düşüncesiyle Osmanlı sultanları sıfatlarının yanına "halifeliği" de eklemeye başlamışlardır.

Batı'nın ve bilhassa İngiltere ve Rusya'nın halkı Müslüman olan sömürgelerinde Osmanlı hükümdarının halifelik unvanını kullanması, bu ülkeler karşısında bir savunma mekanizması olarak düşünüldü. Burada şunu da belirtmemiz gerekir ki "halifelik" gibi esasen Arap-İslâm kültürüne ait bir sıfatın Osmanlılar tarafında kullanılması yalnızca Müslüman kitlelerin ayrılmasını önlemeye yönelik bir siyasi kaygının ürünü değildir. Bunun yanında, Batılı büyük devletlerin (İngiltere, Fransa ve Rusya) Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanların hamisi rolünü oynamaları; özellikle de Rusya'nın Ortodoks Hıristiyanları kışkırtarak Balkanlarda istikrarsızlık çıkarması ve buradaki etnik milliyetçilik hareketlerini teşvik etmesi karşısında Osmanlı Devleti de tüm Müslümanların halifesi olmak gibi bir manevra ile bu devletlerin Ortadoğu, Orta Asya ve Hint yarımadasındaki sömürge faaliyetlerine karşı dış siyasetinde denge bulmaya çalışmıştır.

Esasen, İslâm Tanzimat'tan itibaren yoğunluk kazanan Batılılaşma- çağdaşlaşma-dünyevileşme tartışmaları içerisinde sosyal ve kültürel boyutlarıyla yerini almıştır. Bu tartışmalar etrafında temelde Türk aydınının iki kutba ayrıldığı görülmektedir. Bir yandan din, batılılaşmanın ve ilerlemenin önünde bir engel olarak görülürken, diğer taraftan ise, bizzat ilerlemenin ve gelişmenin motor gücü olarak kabul edilmiştir.²⁶ Birinci anlayışın temsilcileri, daha ziyade evrimci-pozitivist düşüncenin etkisinde kalarak, çağdaş bir

²⁶ Günay, Ünver, "Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Din", Türk Yurdu, Nisan-Mayıs 1997, Cilt 17, Sayı 116-117, s.82; Shayegan, Daryush, *Yaralı Bilinç (Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni)*, Metis Yayınları, İstanbul 1991, s.10.

toplum olabilmek için sosyal-siyasal hayatın dinin nüfuz alanından çıkarılması gereğine inanıyorlardı. Bunlar, İslâm’ı ferdin vicdanında yalnızca bir inanç ve ahirete yönelik bir kilit olarak görüyorlardı. Bunun karşısındaki görüş ise dini fertle Allah arasındaki ilişkilerle sınırlı vicdani bir mesele olmaktan ziyade, hayatın bütününe kapsayan topyekun bir siyasi-sosyal hayat düzeni olarak algılıyordu. Dolayısıyla, modernleşmenin bir sonucu olarak insanların din ve dünyaya bakışlarında da farklılaşmalar olmuştur. Sanayileşme arttıkça dinin sosyal hayattaki etkisinin azalacağı ve nihai aşamada ortadan kalkacağı şeklindeki pozitivist yaklaşım bugün için önemini yitirmiştir.

Bilindiği gibi dinin modern toplumsal hayattaki etkisi ve fonksiyonları azalmaktan ziyade farklılaşmıştır. Hervieu-Leger’in belirttiği gibi sekülerleşme, bütünüyle rasyonel bir toplum içerisinde dinin gerilemesi değil; fakat dindarlık görünümünün yeniden şekillenmesi olarak anlaşılmalıdır.²⁷ Esasen hala din, modernitenin yarattığı bireysel ve toplumsal kimlik bunalımının aşılmasında belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁸ Bunun yanı sıra, milli kimliklerin oluşma sürecinde de dinin etkileri yadsınmaz.

İslâm dini, modern Batı’nın etkilerine maruz kaldığı döneme kadar Müslümanlara hem birey hem de toplum olarak istikamet ve anlam kaynağı olan kendi içinde tutarlı bir dünya görüşü sunmuştur. Zira o, değişen siyasal iktidarlara rağmen ideal bir devlet, toplum, hukuk yapısı ve kimlik bilincinin kaynağını oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşü, Batı müdahaleciliği ve milli devletlerin kurulması ile birlikte bu geleneksel toplumlar, modernleşme sürecinin bir sonucu olarak çeşitli ideolojik, siyasal ve sosyal baskılarla yüz yüze gelmişlerdir. Bağımsızlıklarını yeni kazanan Müslüman devletlerin ayrı uluslar olarak çağdaşlaşmaya ve gelişmeye çalışmaları Batılı modelleri örnek alıp bir ölçüde İslâm’ı siyasal-toplumsal alandan dışlamaları sonucunu doğurmuştur. Bundan da bazı siyasal ve sosyal sorunların ortaya çıktığı söylenebilir. Bu süreçte, Batının kendi tarihsel tecrübelerinin ürünü olan ilke ve kurumlar, tarihsel gelenekleri, değerleri ve deneyimleri farklı olan toplumlar tarafından sorgulanmadan, oldukları gibi benimsemişlerdir. Karşılaşılan bir diğer zorluk ise, bütünüyle laik bir devlet olmayı seçen Türkiye ve İslâmi ilke ve kuralların katı bir uygulayıcısı olarak görülen Vahabi mezhebini devletin temel dayanağı yapan Suudi Arabistan dışındaki pek çok Müslüman devletin daha karmaşık ve eklektik bir tutum sergilemiş olmasıdır. Buralarda bazı alanlarda laikleşme eğilimleri görülmekle birlikte İslâm’ın ilke ve kurallarının genel anlamda belirleyici bir rol oynadığını söylenebilir.

İslam, birey, grup ve toplum kimliklerinin belirlenmesinde olduğu gibi ulusal kimliğin belirlenmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Bu sömürgeciliğe karşı yapılan savaşlar bağlamında daha belirgindir. Çağdaş İslam ulusu, belli bir ülke sınırları içerisindeki Müslümanların toplamından başka bir şey değildir. İslam dini, bir takım ayrıcalıklardan yoksun bırakılan Müslümanlara güçlü, gerçek bir ortak kimlik ve güven duygusu vermektedir.²⁹ Özellikle Batı sömürgesi konumundaki Müslüman toplumların bağımsızlık mücadelelerinde İslam, milli şuurun doğmasına yol açan etkenlerin başında gelmekteydi.

²⁷ Hervieu-Leger, Daniele, “Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler”, Ed. Bünyamin Solmaz/İhsan Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi/ Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, Çizgi Kitabevi, Konya 2006, s.141.

²⁸ Smith, Anthony D., *Milli Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, ss.20-23; Gellner, Ernest, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev. Büşra Ersanlı Behar/Günay Göksu Özdoğan, İstanbul 1992, ss.79-116; Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak*, Çev. Simten Coşar/Saltuk Özertürk/Nalan Soyarık, İstanbul 1998, ss. 42-86; Senel, Alaeddin, *İrk ve İrkçilik Düşüncesi*, Ankara 1993, ss.125-140.

²⁹ Gellner, Ernest, *Postmodernizm İslam ve Us*, Çev. Bülent Peker, Ümit Yayıncılık, Ankara 1994, ss.32-33.

Din, önemli bir sosyal bütünleşme aracıdır. Dolayısıyla bireysel ve grup kimliğinin oluşmasında büyük bir işlev yerine getirir. Dinin fert ve toplum üzerindeki etkisi yer ve zaman şartlarına bağlı olarak yoğunluk bakımından farklılıklar göstermekle beraber, günümüz dünyasında da varlığını sürmektedir. Ancak din, hayatın ve dünyanın tek anlam kaynağı olarak alınacak olursa bir takım zorluklarla karşılaşmaktadır. Böyle bir varsayım milletleri birbirinden ayıran kültürel özelliklerin ve bilhassa milli unsurların yok sayılmasını gerektirir. Eğer böyle olsaydı aynı dine/inanca/ideolojiye sahip toplumların bir ümmet birliği içerisinde birleşmeleri gerekirdi. Diğer taraftan milliyetçi kesim ise, milleti tanımlarken dil, tarih, gelenek, coğrafya ve soy gibi unsurlara ağırlık vermekte, dini ise bu unsurlardan sadece bir tanesi olarak görmektedirler. Bu tanıma göre, Müslüman toplumların farklı kültürel özelliklere sahip milletler olmaları kaçınılmazdır. Batıcılar ise, başta lâiklik olmak üzere milleti Batı değerlerine göre tanımlamakta, bu ise milletin tarih boyunca sahip olduğu temel ve milli özelliklerden soyutlanması, yeni bir kimliğe bürünmesi anlamına gelmektedir.

Bütün bu yaklaşımlar çerçevesinde şu soru sorulabilir. Acaba milletler tarihte olan biçimiyle mi, yoksa halihazırda mevcut durumlarıyla mı, ya da ileride olması istenen şekle göre mi tanımlanacaktır? Bu satırların yazarına göre, milleti tanımlarken her üç hususa da önem vermek gerekmektedir. Dün ne idik sorusuna verilecek cevap kadar bugün neyiz, yarın ne olacağız sorularına verilecek cevaplar da önemlidir. Yani, geçmiş, an ve gelecek birlikte düşünülmelidir. Müslümanlar, Avrupa'nın siyasi, sosyal ve iktisadi etkilerine maruz kalınca İslâmi kimliklerini sorgulamaya başladılar. Gerilemenin sebepleri nelerdir? Buna sebep din midir? Yoksa dini yanlış anlayarak yaşamalarından mı kaynaklanıyordu? İslâmi kimliklerini kaybetmeden modernleşmeyi nasıl sağlayacaklardı?

Bilindiği üzere, Avrupa Ortaçağ boyunca kilisenin yoğun baskısına maruz kalmıştı. Din adamları sınıfı kendi istek ve düşünceleri ile çelişen hiçbir şeye müsaade etmiyorlardı. Avrupa'da Rönesans ve Reform olarak adlandırılan hareketler ile bilimde, sanatta ve yönetimde kilisenin baskısına son verildi. Din, ruhani bir uğraş olarak ferdi düzeye indirildi. Kilise de sadece din işlerini organize eden bir kurum haline getirildi. Avrupa gerçekten din adamlarının nüfuzu ve kilise otoritesinden kurtulunca büyük bir gelişme hamlesi yakaladı. Bilim, felsefe ve teknoloji alanında insanın haysalının sınırlarını zorlayacak boyutlara ulaşıldı. Dünyada bir bilgi ve iletişim devrimi yaşandı. İşte Müslümanlar böyle bir ortamda dinlerini sorgulamaya başladılar. Bunda Batılı bilim adamlarının "Müslümanları geri bırakan dinleridir" iddiasının da etkili olduğunu söylememiz gerekir. Buna Türkiye'de Namık Kemal gibi mütefekkirler çok sert tepki gösterdi. Cemaleddin Afgani gibi alimler ise bu iddianın doğruluğunu ispatlamaya çalıştılar. Her ne olursa olsun, Müslümanlar bir gerçekle karşı karşıya kalmışlardır ki bu çağdaş dünyada yaşanan modernizm süreciydi. Söz konusu bu süreç karşısında belli bir tavır belirlemenin Müslüman aydın açısından o kadar da kolay olmadığını belirtmek gerekir. Günümüzde bu durum hala geçerliliğini sürdürmektedir. Çünkü İslâm toplumları henüz modernleşmelerini sağlayamamışlardır. Esasen onlar geleneksellik ile modernizm arasında zikzaklar çizmeye devam etmektedirler.

Günümüz Müslümanları kimliklerini dayandıracakları temel hususunda farklı görüş ve uygulamalara sahiptirler. Öyle ki, İslâm toplumlarından bazıları etnik temele dayalı kimlik oluşturmak isterken, diğerleri ise dini temele dayalı kimlik oluşturma çabasıdır. Söz gelimi Türkiye lâik-seküler tabanlı bir kimlik oluşturmaya çalışmıştır ki bu yapısıyla İslâm ülkeleri arasında ayrı bir yere sahiptir. İslâmi kimlik oluşturma çabaları bağlamında Müslümanların modernizmi algılayış biçimleri önemli bir yer tutmaktadır. İslâm ülkeleri bu asrın başlangıcından itibaren bir taraftan siyasi bağımsızlıklarını kazanmaya çalışırken, diğer taraftan yenedünya düzeni içerisinde sağlam bir yer edinmek gayreti

içerine girmişlerdir. Irk, dil ve din yönünden birbirinin aynı olan bugün birçok İslâm ülkesi vardır. Haliyle bu durum da Batılı devletlerin işini kolaylaştıran bir seçenek sunmaktadır.

Türkiye’de İslam, modernleşme tarihi boyunca, köklü bir toplumsal değişim geçiren bazı toplum kesimlerinin psikolojik ve sosyolojik ihtiyaçlarına yanıt veriyordu. Geniş kitleler, karşı karşıya kaldıkları büyük toplumsal dönüşümlerin yol açtığı sorunlara çözüm bulmak için yeniden İslam’a yöneldiler. Uygulanan ekonomik politikaların yol açtığı olumsuz sorunlardan korunmak için dini cemaat ve tarikatlara katıldılar. Yenedünya düzeninde oyunun dışında kalan kitleler, sığınılacak bir liman olarak dini gördüler. Bundan başka İslami kimlik arayışının kentlere göçle de yakın ilişkisi vardır. Çevreden gelen kişilerin, kültürel dokularında İslami vurgu egemendi. Çevrenin merkezi, kültürel olarak fethetmesiyle birlikte daha çok sayıda insan İslami kimliği benimsemeye başladı. Din, bu kesimlerin kültürel dünyalarını biçimlendiren yegâne unsurdu. 1980’lerden itibaren dinsel kimlikler daha açık bir biçimde sergilenmeye başlandı. Toplumun daha üst statü grupları da İslami yaşayış biçimini benimsediler. Taşrayı temsil eden kültürel gelenek, modernleşme sonucunda, çevredeki yerinden farklı olarak kendisini merkezde yeniden üretti. Merkezi temsil eden seçkinlerin dünyasından farklı olarak çevreyi temsil eden kültürel gelenek, yeni bir kimlik inşa sürecine girdi. Bu kimliğin dayandığı temel unsur ise İslam’dı.

Sonuç

Kimlik, bireyin sahip olduğu ve onu diğerlerinden ayıran, ırk, renk, cinsiyet, din, dil, meslek gibi özelliklere göndermede bulunur. Kimlik yalnızca olgusal düzeyde kalmaz, bireyin bilincine ve duygularına da sirayet eder. Bu sebepten dolayı, kimlikler bireyler için anlam kaynağıdır. Bireyin hayatına anlam katan kimlik, öğeleri birbirinden bağımsız “yamalı bohça” değildir. Onun özellikleri birbiriyle uyum ve ahenk içindedir. Kimlik özelliklerinden bir tanesi değişse, bireyin duygu dünyası ve kendini algılaması değişeceğinden, diğer kimlik öğeleri de bu değişimden etkilenecektir. Kimliklerin oluşumu sosyal-kültürel çevre tarafından gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla doğuştan gelenler de dâhil olmak üzere bütün kimliklerin özsel değil, kurgusal oldukları söylenebilir.

Kimlik olgusunun, insanlığın başlangıcından beri var olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak modern ve postmodern zamanlarda bu olguya yüklenen anlam, modernite öncesi zamanlara göre bazı farklılıklar göstermektedir. Modern zamanlarda, klan, kabile gibi toplulukların belirlediği soya dayalı kimliklerin önemi azalırken, bireysel etkinliklerle kazanılan kimliklerin önemi artmıştır. Postmodern zamanlarda ise, onun yapısına uygun olarak, görelî, geçici ve yüzeysel kimlikler türetilmeye başlanmıştır. İster geleneksel, ister modern, ister postmodern olsun, bütün zamanlarda din bireyin kimlik öğelerinden biri olmayı başarmıştır. Kimlik öğelerinden birisi olan din, kimliğin oluşumunda önemli bir yer tutmaktadır. Bireyler genellikle ailelerinden öğrendikleri dini değiştirmeyi düşünmezler. Din, birçok birey için “verili bir kimlik” olma özelliğine sahiptir. Verili kimlik, “etiket” şeklinde bireyin “düşük ben katılımı” gösterdiği “dış kaynaklı” bir kimliktir. Bireyler çoğunlukla sahip oldukları dini kimlikle yaşasalar da, az da olsa dinini, dolayısıyla dini kimliğini değiştiren kişiler de mevcuttur. Bu kişilerin kimliği, “iç kaynaklı”dır ve bu kişiler, dinlerine “yüksek ben katılımı” gösterirler.

Diğer dönemlerden farklı olarak postmodern zamanlarda, dünya genelinde, kökten dincilik te yaygınlaşmaktadır. Kökten dincilik yine çağın yapısına uygun olarak, bireylere, hazır, yüzeysel ve kırılabilir kimlikler sunmaktadır. Böyle olsa bile, postmodern çağda bireylerin kimlik ihtiyaçlarındaki artışa paralel olarak kökten dinci kimliklerde de artışlar görülmektedir. Toplumsal hayatta eşitsizlik, adaletsizlik ve mahrumiyet yaşayan insanlar kökten dinci hareketlerin etkisine kapılabilmektedir.

Din, kimliğin oluşumunda önemli bir yere sahip olduğu gibi, korunmasında da önemli bir yere sahiptir. Dinin kimliğin korunmasındaki etkisi genellikle olumludur. Din, bireye anlam dünyası ve değerler hiyerarşisi ve toplumun genel eğilimlerinden farklı bir “referans noktası” sunmaktadır. Doğru anlaşıldığında din, bireyi, kimlik bunalımına, kimlik karmaşasına ve kimlik krizine düşmekten korumaktadır. Son olarak da, din ve kimlik ilişkisi bağlamında günümüz Türk toplumunun kimlik arayışı sürecine bakılacak olursak, geçmişte kimi dönemlerde yapıldığı gibi bugün de Türk toplumunda modernizmin etkisiyle oluşan parçalı kimlik yapıları ya da bunalımı/karmaşası karşısında dinin bütünleştirici etkisine başvurulduğu gözlemlenmektedir.

Kaynakça

- Arslan, Abdurrahman, “İnsan ya da Aklın Kimliği”, Bilgi ve Hikmet, Güz/1993, Sayı 4.
- Aslanoğlu, A. Rana, “Bir Kültürel Karışım Olarak Küreselleşme”, Birikim, Sayı 60, Birikim Yayınları, İstanbul 2000.
- Balcı, Ali, “Roland Robertson, Küreselleşme ve Kültür”, Bilgi (12), 2006.
- Bauman, Zygmunt, *Küreselleşme, Toplumsalın Sonuçları*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1997.
- Bilgin, Nuri, *İnsan İlişkileri ve Kimlik*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Bilgin, Nuri, *Kimlik İnşası*, Aşina Kitaplar, İzmir 2007.
- Binark, Mutlu, “Kadının Sesi Radyo Programı ve Kimliği Konumlandırma Stratejisi”, Toplum Bilim, Sayı 14, Bağlam Yayınları, Ankara 2001.
- Bolay, S. Hayri, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara 1996.
- Buckingham, David, “Introducing Identity”, *Youth, Identity and Digital Media* (Ed.) David Buckingham, MA: The MIT Press, Cambridge 2008.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara 1996.
- Demir, Öner, Acar, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul, 1993.
- Erol, Nuran, “Kültürel Bir Kimlik Olarak Delikanlılığın Yükselişi”, Doğu-Batı, Sayı 15, 2001.
- Gellner, Ernest, *Postmodernizm İslam ve Us*, Çev. Bülent Peker, Ümit Yayıncılık, Ankara 1994.
- Gellner, Ernest, *Uluslar ve Ulusçuluk*, İstanbul, 1992.
- Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak*, İstanbul, 1998.
- Günay, Ünver, “Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Din”, Türk Yurdu, Nisan-Mayıs 1997, Cilt 17, Sayı 116-117, s.82; Shayegan, Daryush, *Yaralı Bilinç (Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni)*, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.
- Güvenç, Bozkurt, *Türk Kimliği*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.
- Hervieu-Leger, Daniele, “Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler”, Ed. Bünyamin Solmaz/İhsan Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi/ Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006.
- Özdalga, Elisabeth, “Türkiye’de İslami Uyanış ve Radikalleşme Üzerine”, İslami Araştırmalar, Cilt 4, Sayı 1, Ocak 1990.
- Sarıbay, Ali Yaşar, *Postmodernite Sivil Toplum ve İslam*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Smith, Anthony D., *Milli Kimlik*, (Çev.) Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- Şenel, Alaeddin, *İrk ve İrkçilik Düşüncesi*, Ankara, 1993.
- Taştan, A. Vahap, *Kimlik ve Din Kayseri’den Yurt Dışına İşçi Göçü Olayının Kültürel Boyutu*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri, 1996.
- Thoits, Peggy A., Virshup, Lauren K., “Me’s and We’s: Forms and Functions of Social Identities”, *Self and Identity Fundamental Issues*, Edited by Richard D. Ashmore Lee Jussim, OUP, New York, 1997.
- Turner, Bryan S., *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yayınları, İstanbul, 2002.
- Vanbeselaere, Norbert, “Gruplararası Davranışın Sosyal Psikolojik Analizi: Bireyci Bir Yaklaşımdan Sosyal Kimlik Yaklaşımına”, *Gruplararası İlişkiler ve Sosyal Kimlik Teorisi*, Ed. Sibel A. Arkonaç, Alfa Yayınları, İstanbul 1999.
- Virilio, Paul, *Enformasyon Bombası*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.
- Yücekök, Ahmet, *Dinin Siyasallaşması Din-Devlet İlişkilerinde Türkiye Deneyimi*, Tüses Yayınları, İstanbul 1997.

Zuckerman, Phil, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev.) İhsan Çapcıoğlu-Halil Aydınalp, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara 2006.